

НЕВЕРБАЛНА КОМУНИКАЦИЈА У АНТРОПОЛОШКО-ЛИНГВИСТИЧКОМ ИНТЕРВЈУУ: АНАЛИЗА МУЛТИМОДАЛНИХ ТРАНСКРИПАТА НАРАТИВА НА ТЕМУ ГАЈЕЊА И ПЕРЕРАДЕ КОНОПЉЕ*

Овај рад је настао на основу грађе прикупљене током теренских антрополошко-лингвистичких истраживања у насељима у долини Тимока у оквиру пројекта „Чувари нематеријалне баштине тимочких говора“. Осим што је циљ рада на пројекту било документовање језика и традицијске културе, употреба видео-камере у теренским разговорима омогућила је и истраживање невербалне комуникације. За потребе овог рада креиран је мултимодални корпус наратива на тему гајења и прераде конопље, који осим дословно транскрибованих вербалних елемената наратива, садржи и маркиране невербалне елементе – гестове, неодвојиво повезане са вербалним елементима, тј. пратећим речима (*lexical affiliates*). Анализа гестова и пратећих вербалних делова разговора има за циљ да покаже да се за потребе симулације описиваних радњи, илустрације предмета који се користе приликом тих радњи и производа који настају као њихов резултат углавном користе иконички гестови, док се указивање на просторне релације, илустрацију облика и величине неког предмета користе деиктички гестови. Деиктички гестови се често јављају заједно са иконичким гестовима, али су пратеће речи деиктици (најчешће показне заменице). Ритмички гест се користи за потребе динамизовања наратије. Низањем гестова у оквиру једне гестовне јединице истиче се сукцесивност, али и динамичност радње у целини. У раду се дискутује и веза гестова са врстом и граматичким категоријама пратећих речи.

Кључне речи: невербална комуникација, мултимодални транскрипт, гест, пратећа реч, конопља

1. Увод

Теренска антрополошка и лингвистичка истраживања истраживачког тима Балканолошког института САНУ започињу крајем 20. века темељећи се на сарадњи са руским лингвистима, у оквирима теоријско-методолошког оквира етнолингвистике и лингвистичке географије. Институционализацију теренска истраживања Балканолошког института САНУ добијају почетком 21. века, преласком на пројектно финансирање истраживача, којим је теренски рад укључен у фундаментална антрополошка и лингвистичка истраживања. Методологија теренских истраживања у почетку је подразумевала примену различито конципираних упитника, да би се последњих година теренски истраживачки рад заснивао на документовању језика без строго конципираних упитника, применом отворених интервјуа.¹ Коришћена техничка опрема – у почетку лошег квалитета због недостатка финансијских средстава – подразумевала је диктафоне и аналогне фото-апарате, те је дигитализација теренски документованог материјала представљала један од неопходних услова за доступност теренског материјала. Дигитализацијом теренске грађе уз лична финансијска средства почетком 21. века створени су услови за креирање Дигиталног архива Балканолошког института. Теренски рад и архивирање теренског материјала знатно

* Прилог представља резултат рада на пројекту „Језик, фолклор и миграције на Балкану“, бр. 178010, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Више о развоју истраживачких циљева и метода у: Сикимић 2012.

су олакшани набавком дигиталне опреме (почевши од 2006. године) – фото-апарата и дигиталних аудио-снимача (Сикимић 2012: 172). Иако је истицана потреба за видео-опремом, она није редовно коришћена све до 2015. године, када постаје саставни део теренске опреме истраживача ангажованих на пројекту „Чувари нематеријалне баштине тимочких говора“, а видео-бележење теренских разговора постаје методолошка пракса и у другим теренским истраживањима.

Истраживачки тим Балканолошког института САНУ се током свог теренског рада и у научним анализама теренске грађе сусретао са ограничењима која су била резултат теренске методологије, односно коришћене техничке опреме. Током анализе транскрипата начињених за потребе етнолингвистичких и антрополошколингвистичких студија, насталих дословном транскрипцијом теренског аудио-материјала, уочени су недостаци који се углавном тичу ограничења у репрезентацији невербалних елемената теренских разговора, што доводи до неразумевања једног дела транскрибованог теренског материјала. Невербални елементи теренских разговора су њихов саставни део, и током транскрипције разговора или њихових делова, навођене су просторне и временске околности у којима се разговор води. Тако, на пример, Биљана Сикимић, истражујући локална култна места на Косову, наводи осим времена и простора у коме се налазе саговорник и истраживач и информације о томе где се налази култно место у односу на простор у ком се води разговор. Ипак, Сикимић истиче да код локалне деиксе појам „менталног простора“ има директну перцептивну паралелу, и да је за неке локалне деиктике визуелна перцептибилност деиктичког центра услов успешне комуникације, јер се захтева индикација правца гестом или његовим еквивалентом (нпр. погледом). Снимак разговора и његов транскрипт, истиче Сикимић, нису довољно информативни за прагмалингвистичке потребе перцепције конкретног простора актуелног за време и место разговора (Sikimić 2008: 136–138). Ограничења транскрипата разговора забележених само аудио-снимачима уочена је и приликом анализе наратива о традиционалној медицини и традиционалном лечењу, у којима саговорници често користе деиктике типа *овде/ ту*, реферишући на оболела места, а којима се у разговорима и консеквентно транскриптима тих разговора маркира место употребе гестовног кода. Анализа невербалног, одн. гестовног кода је том приликом немогућа (Ćirković 2008: 159). Деиктичке речи (углавном показне заменице) маркирају гест у разговору, али без визуелне презентације не може се декодирати њихово значење (Ђирковић 2017: 207). Из тог разлога је употреба видео-камере у теренским разговорима веома битна. Нешто је једноставнија ситуација приликом маркирања оних невербалних елемената разговора који имају звучну реализацију, нпр. плач и смех. У транскрипцији се могу маркирати места ових невербалних елемената, али проблем настаје у обележавању њиховог трајања (Ђирковић 2004: 97–98).

Лингвисти у Србији се тек у последњих десетак година баве истраживањима невербалне комуникације, и то углавном употребом и функцијом невербалних елемената комуникације у српским јавним медијима. Невербални елементи у овој врсти дискурса имају изражену функцију дискурских маркера – маркера цитираног говора, маркера промене теме, користе се као сигнали намере да се преузме реч у разговору, али за исказивање личног става учесника у конверзацији (Панић Ђеровски 2012: 121).² Доминантан аспект истраживања невербалне комуникације јесте учешће невербалних елемената у „енкодирању и декодирању поруче у комуникативној интеракцији“ (Panić Cerovski 2017: 12), али се гест истражује и у оквиру прагматског развоја код деце (Mandić 2011, Moskovljević Popović, Polovina 2015). Анализирани теренски видео-записи на тему лековитог биља указали су на симултану употребу геста и говора приликом описивања величине и облика биљака и њихових делова, при чему се користе руке и

² Лингвистички релевантним покретима сматрају се паралингвистички елементи, који могу бити визуелни и аудитивни (Polovina, Panić 2010).

делови руке (шаке, прсти). С обзиром на то да гест прати деиктике *ово, овако, толко, такво*, најчешће коришћени гест у овој врсти разговора је деиктичког типа (Ћирковић 2017: 204).

2. Теоријско-методолошки оквир истраживања невербалне комуникације

Истраживања невербалне комуникације започета су тек седамдесетих година 20. века пионирским радом данас водећих ауторитета у истраживању гестова – Адама Кендона (Adam Kendon) (нпр. Kendon 1972, 1980, 1981) и Дејвида Мекнила (David McNeill) (нпр. McNeill 1992). На основу њихових истраживања основана је читава заједница научника који су се из перспектива различитих дисциплина деведесетих година 20. века почели бавити покретима руку током говора. Гестови рукама су „артикулатори“ који су веома блиски гласовном језику: они учествују у свим нивоима значења; синтаксички, прагматички и семантички су интегрисани у говор, формирајући гестовно-говорне јединице и конституишући илустративни део језика, играјући круцијалну улогу у когнитивним процесима мишљења. Осим истраживања мануелних гестова даља истраживања су усмеравана на друге пратеће форме визуелне акције, као што је на пример, лице, поглед, држање, покрети рукама и оријентација (Müller 2013a: 2–3).

Гест и вербални део исказа који прати гест могу се схватити као сложени знак (composite sign). Када се интерпретирају одвојено, део значења је изгубљен; тек заједно они реализују целовито значење. Говорници често користе гестове са циљем да оно о чему се говори буде конкретније и целовитије (Kendon 2000: 51). Понављање истог геста, који је праћен и понављањем исте пратеће речи сигнализира континуитет (Yasui 2013: 159).

Две кључне одлике геста су да гест носи значење и да је коекспресиван са синхронизованим говором. Коекспресивност се односи на изражавање исте основне идеје, с тим што гест и говор ту идеју саопштавају сваки на свој начин, док синхронизованост означава различите начине изражавања исте идеје (McNeill 2005: 22). Гестови се користе уз говор, они се не могу анализирати ван контекста. Истраживања гестова без говора са којим су повезани немају смисла, гест и говор заједно доприносе комплетном значењу (Spets 2016: 6). Они су спонтано интегрисани у оквире исказа, уз вербализовани део исказа део су мултимодалног исказа (Müller 2013b: 212–214). Анализа мултимодалног исказа је метода којом се узимају у обзир вербалне и невербалне акције (говорни језик и гестови, држање, поглед), али и објекти материјалне природе – компјутери, мобилни телефони, играчке, делови намештаја, као и сама околина (Norris 2013: 276). Из перспективе начина на који се значење говорниковог исказа може интерпретирати, истовремени или удружени гест у интеракцији са оним што је изражено речима може проширити, обогатити, допунити изговорено значење и то на различите начине и у зависности од различитих аспеката и нивоа значења (Kendon 2013: 12). Гест је, према Кендону, организован као путања – рука или руке су подигнуте из позиције одмора (налазе се на телу, на рукохвату столице), крећу се кроз простор и изводе одређену акцију, након чега се враћају у позицију одмора, често сличну оној са које су започеле кретање. Путања од почетне позиције одмора до финалне позиције одмора назива се *гестовна јединица* (gesture unit). У оквиру ове путање рука или руке изводе више акција – *показивање* (pointing), *оцртавање* (outlining), *моделовање* (sculpting). Ова акција се назива *замах* (stroke), а оно што руке чине да припреме ову акцију назива се *припрема* (preparation). Припрема и замах заједно чине *гестовну фразу* (gesture phrase). Чим рука или руке почну да се опуштају, гестовна фраза је завршена. Организовање гестовних фраза у односу на њихове истовремене тонске јединице сугерише да замах у гестовној фрази служи да незнатно антиципира тонску јединицу или се подудара са тонским центром тонске јединице (Kendon 2013: 10–11).

2.1. Типови гестова

Гестови се могу поделити у четири типа – иконички (iconic), метафорички (metaphoric), деиктички (deictic) и ритмички (beat) (McNeill 2005: 38). Иконички гестови представљају слике конкретних ентитета и/или акција. Ови гестови деле неке препознатљиве одлике са оним што представљају, било да је то величина или покрет. Метафорички гестови су донекле слични иконичким гестовима, осим што представљају апстрактне уместо конкретне појмове. У деиктичким гестовима, названим и показивачким гестовима, делови тела (најчешће прсти) се користе да би се нешто показало. Шта год да се показује, не мора бити физички присутно. Ритмички гестови прате ритам говора, често истичући ствари које говорник сматра важним (McNeill 2005: 39–40). Мекнил сматра да се о врстама гестова не сме говорити стриктно као о врстама, већ пре као о димензијама – један гест у себи може садржати чак неколико других гестова различитог типа – нпр. у оквирима иконичких гестова често се јавља и деиктички гест (McNeill 2005: 22).

Иконички гест се често доводи у везу са специфичном речју у пратећем говору; ова реч се назива пратећа реч (lexical affiliate) геста. Већина иконичких гестова има пратеће речи, а ова два елемента исказа не морају нужно имати симултани почетак. Семантичка интерпретација иконичких гестова зависи од идентификације пратеће речи. У одсуству говора, интерпретација иконичког геста може обухватити широк спектар могућих значења (Hadar, Krauss 1999: 2). Пратећа реч деиктичких гестова јесу деиктици типа *ово, оно, ови, они, овде, тамо*. На тај начин њима се супституишу лингвистички изрази, посебно просторни. Истраживања деиктичких гестова могу да дају одговоре на питања да ли показивање помаже слушаоцу у комуникативном процесу, као и да ли помаже слушаоцу да индиректно идентификује циљ, водећи његов поглед до места које се показује (Louwerse, Bangerter 2005: 1332).

3. Методологија транскрипције и представљања мултимодалних исказа

Употреба видео-камере и фото-апарата у теренским истраживањима нашла је своју примену у визуелној антропологији још у првој половини 20. века (Mondada 2013). Видео-бележење комуникације – њених вербалних и невербалних елемената – показало се као најефикаснији метод, јер омогућава понављање снимљених података, али пружа и увид и директан доказ за истраживане и анализиране феномене (Enfield 2013).³

За потребе лингвистичких истраживања најчешће се користе мономодални корпуси, док је креирање и употреба мултимодалних корпуса још увек у зачетку. Мултимодални корпус се дефинише као анотирана колекција вербалних и невербалних елемената конверзације, а корпусу се додаје још један слој комплексности. Укључивање текстуалних, аудитивних и визуелних записа комуникативних догађаја у мултимодални корпус омогућава платформу за истраживање спектра лексичких, прозодијских и гестовних карактеристика конверзације, као и истраживање начина на које ове карактеристике међусобно делују у аутентичној комуникацији (Lin 2017: 157).

Чини се да не постоји јединствен метод за транскрипцију мултимодалних исказа. Сваки истраживач чији рад помаже у обликовању истраживачке парадигме користи различит приступ транскрипцији гестова и говора. Анотација говора и гестова, заједно са интерлинеарним, описним белешкама и објашњењима форми гестова и њиховим значењем, конституишу 'метаподатке' удружене

³ Аутор истиче комплексност етике теренских истраживања, узимајући у обзир поштовање снимања понашања људи, њихове приватности и заштите њихових идентитета.

са сировим подацима дискурса забележеног видео-камером. Најчешће коришћени софтвер за транскрипцију говора и анализу акустике говора је Praat (Boersma 2001), док се ELAN и ANVIL (Duncan 2013: 1009–1010), Transana и EXMARaLDA (Duncan, Rohlfing, Loehr 2013) користе за видео-анотацију.⁴

Научне студије у којима се истражују мултимодални искази нуде различите начине представљања гестова и вербалног дела исказа који је у вези са њим. Могуће је коришћење фотографија на којима је представљен гест (нпр. McNeill 2013: 30, Bernardis, Caramelli 2007: 616), компјутерских цртежа (computer art) (нпр. McNeill 2013: 34–36, McNeill 2005: 23) и цртежа (нпр. Müller 2013a), међутим, визуелна илустрација невербалног дела мултимодалног исказа обавезно је праћена објашњењима о положају делова тела којима се гест реализује, као и покретима који ти делови тела чине. Осим визуелних илустрација у студијама се често користи и интерлинеарни текст који поред транскрибованог вербалног дела исказа, у посебној линији интерлинеарног текста, садржи и описане невербалне радње које су у вези са вербалним делом исказа (нпр. McNeill 2013, McNeill 2005: 25).⁵ У неким студијама је понуђена само дескрипција гестова, без њиховог визуелног представљања уз транскрибовани вербални део исказа на који се гестови односе (нпр. Lin 2017, Panić Cerovski 2017, Ћирковић 2017), или без транскрибованог вербалног исказа у случајевима кад он изостаје, као нпр. у истраживањима развоја конверзационих вештина код деце (Mandić 2011).

Очито је да стандарда за илустрацију истраживаних гестова нема, већ да начини представљања гестова зависе од самих истраживача и фокуса њихових истраживања.

4. Невербална комуникација у антрополошко-лингвистичком интервјуу

Циљ овог рада је да се на материјалу антрополошко-лингвистичких интервјуа забележених видео-камером током теренских истраживања у тимочким селима истражи функција гестова као невербалних елемената комуникације. За потребе овог рада креирани су мултимодални транскрипти наратива на тему гајења и прераде конопље, као могући модел репрезентације вербалних и невербалних елемената исказа. Посебан сегмент рада представља анализа врста и граматичких категорија речи које прате гестове.

Тема гајења и прераде конопље је одабрана зато што се приликом наратије, као и током разговора на друге теме које се тичу описивања радњи, чешће користе гестови којима се илуструју и симулирају покрети који се користе приликом практиковања радњи о којима је у разговору реч. Имајући у виду да је гајење и прерада конопље један од послова који се више не практикује,⁶ термилошки систем, како предмета који се користе, тако и за именовање радњи је сложен за истраживача који нема искуства у теренским истраживањима, или пак, није имао прилике да се сусретне са овом конкретном темом. Употребљени невербални елементи у том смислу олакшавају комуникацију и чине је успешнијом. За разумевање невербалне комуникације у антрополошко-лингвистичким истраживањима неопходно је објаснити контекст у коме се разговор води – да ли се разговор води у затвореном простору и који се

⁴ Поред наведених софтвера, као могући системи транскрипције гестова наводе се системи и HIAT 1, GAT (Bressem 2013). Такође, треба напоменути и систем за транскрипцију и обраду података у области дечјег говора CHILDES, који нуди свој систем инструкција и ознака за транскрипцију невербалне комуникације.

⁵ Сличан систем транскрипције – интерлинеарни текст – примењују и Јасмина Московљевић Поповић и Весна Половина у транскрипцији конвенционалних гестова и одговарајућег језичког израза код деце. За радњу која прати исказ користе ознаку %act, за стандардизован гест ознаку %grx (Moskovljević Popović, Polovina 2015: 233).

⁶ О социо-економским условима престанка гајења конопље у селима источне Србије и наметнутим правним оквирима којима се регулише гајење конопље данас види више у: Ćirković 2018 (у штампи).

делови намештаја (сто, столице, кревет и сл.) налазе у окружењу, који се могу користити као помоћни за реализацију геста и чије лоцирање помаже у разумевању усмеравања погледа, на пример. У случају да се разговор води на отвореном, нпр. у дворишту куће, обично на располагању стоје различити предмети, који такође могу служити као помоћни за реализацију геста.

Издавањем фрагмената разговора који ће овом приликом анализирати уочена су ограничења видео-снимака разговора за конкретне потребе анализе невербалне комуникације и употребе гестова симултано са говором. Имајући у виду да су истраживачи први пут користили видео-камеру, неискуство у видео-бележењу се огледа у постављању и употреби камере. Не треба занемарити да је најчешћа ситуација таква да један истраживач у исто време бележи разговор видео-камером, аудио-снимачем, активно учествује у разговору и води белешке. Камера често није фиксирана, па видео-снимци нису у потпуности задовољавајућег квалитета за потребе истраживања невербалних елемената комуникације, мада услови видео-бележења нису увек ни били адекватни за идеално постављање камере (на пример када се разговор води у дворишту куће, где нема чврстог ослоња за камеру). Неопходно је истакнути да истраживања нису била усмерена на истраживање невербалне комуникације. Најчешће добијени кадар је такав да је у првом плану лице саговорника, често и горњи део тела, а руке се најчешће само делимично виде. Уколико саговорник седи за столом, кадар често није довољно широк да би се видели сви покрети рукама, и покрети у односу на сто за којим седи. Тако на пример припрема за извођење геста остаје невидљива, па чак ни сви гестови рукама, уколико руке нису у кадру, нису у целини видљиви. Чак и у случајевима када саговорник за извођење гестова као помоћна средства користи делове намештаја у непосредном окружењу кадар често није довољно широк да се види цео покрет рукама. За истраживање невербалне комуникације – свих елемената гестова, покрета свих делова тела, неопходно је да се обезбеде технички услови неопходни за видљивост свих елемената невербалне комуникације.

5. Мултимодални транскрипт и репрезентација гестова

За потребе анализе мултимодалног исказа транскрибована су три видео-снимка разговора на тему гајења и прераде конопље. Транскрипти су означени бројевима (ТР1, ТР2, ТР3). Разговор означен ТР1 вођен је са саговорницом у селу Горње Зунице,⁷ у затвореном простору. Разговор означен ТР2 вођен је у Трговишту⁸, саговорница је пореклом из села Балинац, разговор се води напољу.⁹ Разговор означен ТР3 вођен је у селу Равно Бучје, у затвореном простору.¹⁰ У сва три разговора истраживач и саговорнице седе за столом, једна прекопута друге, удаљеност између њих је мања, нпр. у ТР1 и ТР2 или нешто већа – у ТР3, али недовољна да би сви покрети у целини били видљиви.

Вербални део разговора транскрибован је дословно, и различитим врстама заграда маркирани су вербални делови које прате невербални елементи, односно гестови. Угластим заградама ([]) маркиране су гестовне јединице, схваћене у складу са Кендоновом дефиницијом као путања од почетне до финалне позиције одмора. Уочено је да се у оквиру једне гестовне јединице може реализовати више различитих типова гестова, који садрже припрему и замах, одн. гестовне фразе. Свака гестовна фраза маркирана је

⁷ Видео-запис разговора архивиран је у Дигиталном архиву Балканолошког института САНУ под ознаком Gornje Zunicе SCTV8.

⁸ Трговиште је некада је било засебно село, данас је предграђе града Књажевца.

⁹ Видео-запис разговора архивиран је у Дигиталном архиву Балканолошког института САНУ под ознаком Balinac-Trgoviste1aSC_12.7.2016. i Balinac-Trgoviste1bSC_12.7.2016.

¹⁰ Видео-запис разговора архивиран је у Дигиталном архиву Балканолошког института САНУ под ознаком Ravno Bucje STVBR 23.8.2016.

'витичастим' заградама ({ }). С обзиром на то да ће у дискусији фотографијама бити илустровани употребљени гестови, у транскрипту су бројеви фотографија означени обликом заградама (нпр. (сл. 1)) и наведени су уз конкретне гестовне фразе на које се односе. Питања и коментари истраживача означени су курсивом. Ознака <...> користи се да маркира прекид у видео-снимку. С обзиром на то да су у употреби и гестови који немају пратећу вербалну компоненту, у наведеним транскриптима саговорнице бришу уста, они су означени на два начина – у случајевима када овај гест 'попуњава' паузу у исказу, означен је знаком #, нпр. #брише уста#. У случајевима када се овај гест изводи током самог исказа, али га не илуструје, угластим заградама је означена је гестовна јединица у оквиру које се користи овај гест, али је сам гест означен знаком *, нпр. [Такој, такој се орало *брише уста*]. Кашаљ је означен косим цртама /кашаљ/.

(ТР1) Моја нана много и она работила. Па се сејале грснице, по там по поток, па се беру грснице белће, па се исуше, па црнће се оберу, па се суше, па узне па и, овај, тре, натопи, па се тој у реку и натопи, за то сас дрва, сас камење натрпа, и онеј туј грсницете стоју, па кад ју погледаш овак, онај она је. [{Па тлчеш, тлчеш, тлчеш (сл. 1)}, {па онда треш. Па треш, па иструсаш, па треш (сл. 2)}, па само {остану онеја повесма (сл. 3)}]. Па нана [{гребе, гребе, гребе (сл. 4)}], па пуно повесмо преде за, за покр, за бабу, за башту, изаче вунену запрегу, вунене чарапе, кошуље пртене, не имало памучно да се купе, него све пртено.

(ТР2) Па смо одавна, сине, нема, за кво да купиш никакво, па од грснице, напраимо од клчина од грснице напраимо [{кошуљу и, и сукну о-, (сл. 5)}], од грснице. А сад г-они велу да је тој дрога. Не тој дрога, ми смо тој трљали, [{трљамо оној семе, стрљамо га да га чувамо (сл. 6)} за од годину да си посејемо, {ништа ни не фалело, нити ни је нешто шкодило, нити ништа} (руке су у ваздуху, раширене мало). {Сас уста развличимо онај клчина, развличим да кад појде ту, појде повише да ја га с уста развличим да, га напредем (сл. 7)}] убаво. И такој. Не имало, па ми напраи там жена [{блузичку (сл. 8)} од, од пртен поставот], па ме мило толко, не имало какво #брише уста#. Све смо пртено носили, и сџ они велу тој, тој да се не сади, има, вели, дрога тој. Тој си је [{друга трава, не тој. Ко на нас не шкодило тој (сл. 9)}]. Све смо га сас уста, [теглиш (сл. 10)] га, прдеш га, топиш га, <...>. До дреју да га навлчеш /кашље/. *А кад се сејала грсница?* Па горе кад сам била, сејали смо си, до, кад забранише после не смо више. *А је л имао неки дан кад се сеје грсница? Које? Па неки дан кад се сејао грсница?* Па сеј-, па има кад је време, так се сеје. Кад буде време за њи. *А кад је време?* Па пролети кад се друго сади, оно се сади и оно. Па има, береш белће, зову се белће грснице, па има црнће, што су црнће, у њи има семе. И ми тој стрљамо и одвејемо и чувамо да си онам, па после сејемо да имамо. И лан смо сејали. Па ја сам и ланен постав и пртен. Имала сам, [{овде (сл. 11)} сам донела пртениот постав, дала сам га на Гордану, не знам де је]. Какав сам постав убав праила, убав, тај тњко напредем па убаво.

(ТР3) [Такој, такој се орало *брише уста*], па се сејало [{грснице }, па се тој [{брало}], [{па се тој носило у топило}], па се {топи}, {па се тој изнесе из-, доле опере у реку}], па се исуши, па [после {трлица }] има, не знате такој, {дрво има }, па {отуд дрво, одовуд }, {овде до}, {овде седи}], и с [{овуј} руку га {тлчеш, тлчеш, ради, ради}, {трљаш, трљаш }, тамо за не ова], овај, ђавол, прздера, прздел се напраила, то излезне, па се на, та се напрае клчина, [еее, {така} дугачко (сл. 12)], па посе кад постизаш, [{седнеш (сл. 13)} {на зем}], па туриш војне, и то излезне гребенце, па дрво, [и {овак}, {цедиш тако тој, да се измазне гребенцити }], да се напраи на убаво. Па се после оној влачи, па се то п-, праило постав.

6. Анализа употребљених гестова у разговорима

У наведеним фрагментима разговора и њиховим мултимодалним транскриптима уочена је доминантна употреба три типа гестова – иконички, деиктички и ритмички. Иако се чини да би ови гестови требало да буду јасно одвојени, наведени мултимодални транскрипти показују да је немогуће увек раздвојити гестове и стриктно их сврстати у наведене типове. За потребе анализе предложених мултимодалних транскрипата, прво ће бити анализирани гестови у оквиру гестовних јединица и гестовних фраза, а касније у дискусији ће бити речи о врстама и граматичким категоријама пратећих речи.

У оквиру обимом невеликог мултимодалног транскрипта TP1 издвајају се две гестовне јединице. У оквир прве, од почетног положаја руку у мировању, па до финалног, када су руке поново у истој позицији (позицији одмора), користи се неколико гестова, одн. неколико гестовних фраза се нижу једна за другом, са циљем да се објасне радње везане за прераду конопље. У оквиру друге гестовне јединице употребљена је само једна гестовна фраза. У обе гестовне јединице употребљени гестови су иконичког типа.

Сл. 1. За потребе извођења геста користи се једна рука, покрет се састоји од подизања и спуштања руке, онолико пута колико се пута понавља глагол 'тлчеш'

Фотографија илуструје, с једне стране иницијални замах, а потом и гест који се односи на гестовну фразу вербализовану три пута поновљеним глаголом {Па тлчеш, тлчеш, тлчеш}. С обзиром на то да би овај глагол истраживачу могао бити непознат, тј. његова семантика је нетранспарентна, употребљени гест помаже у разумевању описиване радње.

Сл. 2. За потребе извођења геста користи се само један рука, покрет је дијагоналан

Покрет који се односи на гестовну фразу {па онда треш. Па треш, па иструсаш, па треш} изводи се дијагоналним покретом једне руке, њиме се илуструју два глагола, и покрет се понавља онолико пута колико се пута понављају глаголи на које се гест односи – 'треш' и 'иструсаш'. Сл. 2 није довољно илустративна, у извођењу овог покрета постоји још један покрет који је краће дијагоналне амплитуде и илуструје покрет 'иструсаш'.

Сл. 3. У употреби су обе руке, из замишљеног центра руке се крећу у супротним правцима, а потом се из тог положаја спуштају, и на тај начин се прави замишљени правоугаоник

За разлику од претходне две гестовне фразе које илуструју глаголе као пратеће речи, сл. 3 представљен је гест који прати гестовна фраза {остану онеја повесма}. Покретом се симулира облик предмета означеног пратећом речју 'повесма'.

У целој гестовној јединици се као пратећа реч припреме за гест користи дискурс маркер 'па', који у структури исказа обележава унутрашњу границу између две исказане радње, које се сукцесивно

одвијају, и као такав има конекторску функцију. Осим ове функције, дискурс маркер 'па' користи се и у функцији маркирања динамичног ритма говора (Ђирковић 2012: 175).

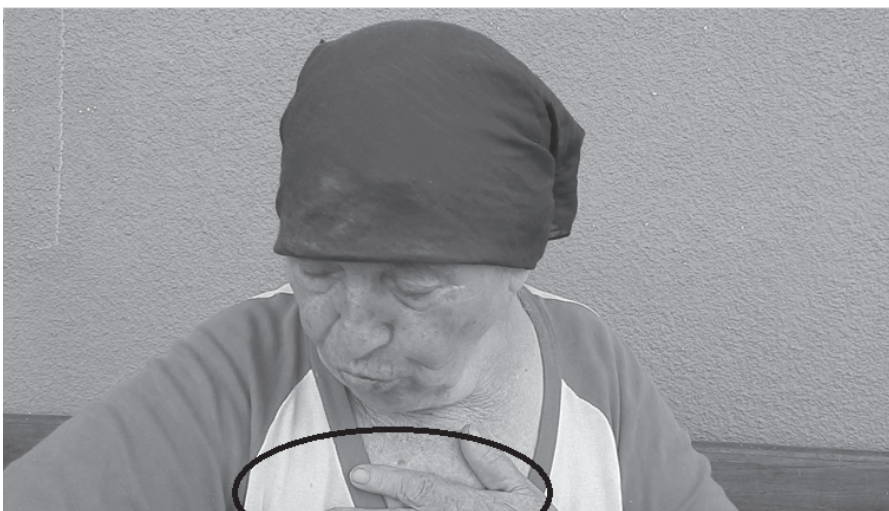

Сл. 4. За извођење геста користе се обе руке, покрет изводи по хоризонталној равни, у правцу ка себи

Друга гестовна јединица {гребе, гребе, гребе} илустрована је покретом који се такође понавља онолико пута колико се пута понавља глагол 'гребе'.

У транскрипту TP2 уочена је знатно чешћа употреба невербалних елемената комуникације – гестова, а употребљени гестови припадају не само иконичким, већ и деиктичким и ритмичким.

У разговору о конопљи се у овом случају прво објашњава за које делове одеће се користило конопљино платно. Помињањем 'кошуље' започиње употреба гестова у овом делу разговора. Саговорница руком додирује мајицу, и рука остаје на мајици током целе гестовне јединице:

Сл. 5. Једном руком се додирује мајица, поглед прати покрет руке.

Следећа гестовна јединица садржи гестовне фразе које се односе на глаголе као пратеће речи.

Сл. 6. Руке су састављене, длановима се прави покрет трљања

Слика 6 илуструје покрет трљања, међутим, иако је глагол којим се описује радња употребљен само једном, наизменичним покретима длановима, којима се симулира трљање, обезбеђује се значење дужег вршења описане радње. Руке се не спуштају у позицију одмора, већ се шаке раздвајају и задржавају у ваздуху. Овај гест, који би могао припадати типу ритмичких гестова, сегментира вербални део исказа {ништа ни не фалело, нити ни је нешто шкодило, нити ништа}, да би се потом трансформисао у иконички гест којим се илуструје гестовна фраза {Сас уста развличимо онај клчина, развличим да кад појде ту, појде повише да ја га с уста развличим да, га напредем}.

Сл. 7. Прсти једне руке су скупљени, приближавају се устима, након чега следи покрет којим се симулира развлачење

Гест илустрован сл. 7 не само да симулира покрет развлачења, већ се примицањем скупљених прстију илуструје предлошко-падежна конструкција 'сас уста'. Понављањем покрета симулира се и континуитет или репетитивност описане радње.

Гестовна једница [{блузичку} од, од пртен поставот] илустрована је сл. 8:

Сл. 8. Једном руком додирује рукав мајице, рука се задржава у овом положају

Гест се непосредно односи на пратећу реч 'блузичку', али с обзиром на то да се рука не враћа у позицију одмора, већ се гест незнато мења у покрет развлачења рукава, цео покрет реферише на издвојену гестовну јединицу.

Сл. 9. Једна рука се креће по вертикалној и хоризонталној равни, стрелице на сликама прате покрете с лева на десно, сигнализира ритам говора

Иако сложен покрет геста на сл. 9 који се односи на гестовну јединицу [{друга трава, не тој. Ко на нас не шкодило тој}] с обзиром на то да нема конкретну пратећу реч, заправо указује на ритам говора, те овај гест припада типу ритмичког геста. Овај гест се трансформише у гест представљен на сл. 10, који се односи на гестовну јединицу [теглиш]:

Сл. 10. Једна рука се примиче устима и прави се покрет који симулира развлачење

Распоред гестова на сл. 9 и сл. 10 инверзан је распореду ритмичког геста који следи након геста илустрованог на сл. 6 и иконичког геста илустрованог на сл. 7 – понављање вербалних елемената прати понављање и гестовних фраза.

Сл. 11. Једном руком се указује на просторну локацију, на кућу уз коју саговорница седи, и која се налази иза њених леђа

Деиктички гест представљен на сл. 11 непосредно је праћен деиктичком речи – показном заменицом 'овде', којом се упућује на просторну локацију – кућу која се налази иза саговорничиних леђа, али гест

траје током читаве гестовне јединице [{овде} сам донела пртениот постав, дала сам га на Гордану, не знам де је]. Имајући у виду трајање геста током читаве гестовне јединице, у којој је осим деиктика 'овде' пратећа реч и 'Гордана', саговорничина снаха, може се претпоставити да се деиктички гест не односи само на просторну деиксу, већ и на персоналну (или социјалну), као и да се именована особа у тренутку разговора налази у кући на коју гест упућује.

Употреба гестова у разговору чији је транскрипт означен са TP3 веома је слична употребама у претходним разговорима (TP1 и TP2), с тим да се у гестовној јединици [{грснице }, па се тој [{брало}], [{па се тој носило у топило}], па се {топи}, {па се тој изнесе из-, доле опере у реку}] за сваку гестовну фразу уместо иконичких гестова, како би се очекивало, користе ритмички гестови, којима се означава с једне стране ритам говора, и, с друге, sukcesивност глаголима вербализованих радњи. Истицање ритма и sukcesивности допуњава дискурс маркер 'па'. Глаголи којима се вербализују описиване радње прате и иконичке гестове, као нпр. у гестовној јединици [{овуј} руку га {тлчеш, тлчеш, ради, ради}, {трљаш, трљаш }, тамо за не ова].¹¹ Осим глагола, TP3 показује да пратеће речи могу бити и именице, нпр. {трлица }, {дрво има}. Деиктички гестови, употребљени за маркирање просторних локација, праћени су деиктичким речима – показним заменицама типа: {отуд дрво, одовуд }, {овде до}, {овде седи}, {овуј} руку, [и {овак}, {цедиш тако тој, да се измазне гребенцити }].

У невербалном делу разговора означеног TP3 издваја се употреба геста чија је пратећа реч придев, као и употреба других делова тела у гестовима.

Сл. 12. За гест се користе обе руке, раширене, са циљем да илуструју дужину описаног предмета

У описивању прераде конопље, саговорница као карактеристику поменутог 'кучине' истиче њену дужину: та се напрае клчина, [еее, {така} дугачко], што је праћено употребом геста (сл. 12). Деиктички гест на почетку гестовне јединице праћен је деиктичком речи 'така', међутим, раширене руке експлицитно указују на дужину поменутог предмета. У овом случају деиктички и иконички гест се sukcesивно користе.

¹¹ Имајући у виду идентичну повезаност гестова и глагола као пратећих речи у TP3, и ограниченост простора предвиђеног за ову студију, гестови неће бити илустровани фотографијама, већ ће фотографије бити коришћене само за оне гестове и њихову употребу који су дистинктивни у односу на претходна два транскрипта.

Осим руку, као дела тела који се најчешће користи за симулирање мануелних радњи, у овом разговору се користе и други делови тела, који се за разлику од руку, користе за усмеравање саговорникове пажње на под/ земљу, као место одвијања описиване радње.

Сл. 13. Поглед се усмерава на под/ земљу

Усмеравање погледа ка земљи и благо повијање главе (сл. 13) користе се као илустрација пратећег глагола 'седнеш' у гестовној јединици [{седнеш}] {на зем}], док се просторна локација 'на зем' илуструје ударањем ногом о под – овај покрет се није могао представити фотографијом, управо због техничких ограничења видео-снимка.

6.1. Дискусија

Анализа употребљених гестова у разговорима о гајењу и преради конопље, представљених мултимодалним транскриптима ставља у први план неколико важних питања везаних за истраживање невербалне комуникације.

Једно од питања јесте читљивост понуђених мултимодалних транскрипата – с обзиром на то да не постоји стандард за представљање гестова и пратећих вербалних делова исказа, поставља се питање да ли је мултимодални транскрипт предложен у овом раду читљив и разумљив како истраживачима који се баве невербалном комуникацијом, тако и истраживачима којима невербална комуникација не улази у фокус истраживања, али су заинтересовани за истраживања комуникације уопште.¹² Избором адекватних фотографија који илуструју гестове, накнадно обележеним покретима руку и описима гестова мултимодални транскрипти постају јаснији.

Овај рад се заснива доминантно на употреби руку у гестовима који илуструју описиване радње, што се може објаснити чињеницом да су све описиване радње мануелне. Имајући у виду примере из наведених транскрипата у којима се тежи реалној симулацији описиване радње, остаје отворено питање да ли би се за радње које се у пракси изводе другим деловима тела, нпр. ногама у појединим сегментима ткања, за илустрацију тих радњи користиле ноге, или би саговорници такође рукама покушавали да илуструју описиване радње.

¹² О варијабилности и границама транскрипата види више у: Mondada 2007, Ћирковић 2007, 2017.

Анализа гестова и пратећих вербалних делова разговора показала је да се за потребе симулације описиваних радњи, илустрације предмета који се користе приликом тих радњи и производа који настају као њихов резултат углавном користе иконички гестови, док се указивање на просторне релације, илустрацију облика и величине неког предмета користе деиктички гестови. Деиктички гестови се често јављају заједно са иконичким гестовима, али су пратеће речи деиктици (најчешће показне заменице). Гестови се, како је показала анализа, користе и за потребе динамизовања нарације, и у овом случају се најчешће користи ритмички гест, или се пак низањем гестова у оквиру једне гестовне јединице, без потребе да се руке доведу у позицију одмора истиче сукцесивност, динамичност радње у целини.

Гестове углавном прате глаголи, именице, показне заменице, које припадају различитим граматичким категоријама. Гестови прате глаголе, који се најчешће налазе у облицима карактеристичним за нарацију на тему традиционалних (и/или старих) заната или активности у оквиру годишњег / дневног циклуса. Гестовима су илустровани глаголски облици и конструкције којима се дају инструкције – другом лицу једнине презента, које се показало као типично средство за давање инструкција (Ђирковић 2014: 2016–2017), нпр. *па тлчеш, тлчеш, тлчеш ... па онда треш. Па треш, па иструсаиш, па треш* (ТР1), *све смо га сас уста, теглиш га, прдеиш га, топиш га* (ТР2), *тлчеш, тлчеш ... трљаиш, трљаиш* (ТР3), ређе употребљени императив: *ради, ради* (ТР3), повратно-пасивне конструкције: *па се сејало грснице, па се тој брало, па се тој носило у топило, па се топи, па се тој изнесе из-, доле опере у реку* (ТР3), али су такође илустровани и они глаголски облици који су карактеристични за дескрипцију радње, тј. лични глаголски облик којем се маркира лице које врши радњу, нпр. *па нана гребе, гребе, гребе* (ТР1), *ми смо тој трљали, трљамо оној семе, стрљамо га да га чувамо за од годину да си посејемо ... сас уста развличимо онај клчина* (ТР2). За предмете који се користе приликом описиваних радњи, као и предмете који настају као резултат радњи користе се именице, илустроване иконичким гестовима, нпр. *кошуљу, блузичку* (ТР1), *грснице, трлица, дрво* (ТР3). Гестовима су праћене и предлошко-падежне конструкције са прилошким значењем (месним, начинским) које се употребљавају за квалификовање неког глаголског садржаја, нпр. *сас уста развличимо онај клчина ... све смо га сас уста* (ТР2), *па посе кад постизаш, седнеш на зем* (ТР3).¹³

7. Закључна разматрања

Мултимодални транскрипти наратива представљени у овом раду доказују да гестови који се користе уз пратеће речи, или делове исказа, добијају конкретно значење, и као такви се могу схватити као сложени знак. Без вербалног дела исказа гестови не би имали своје значење, као што би и терминолошки систем, карактеристичан вероватно само за тимочки варијетет, неупућеном истраживачу остао семантички нетранспарентан. Анализа мултимодалних транскрипата наратива на тему гајења и прераде конопље указала је да су доминантно у употреби три типа гестова – иконички, деиктички и ритмички. Употреба и функција гестова су посматране у оквиру гестовних јединица и гестовних фраза. Гестовима рукама симулирају се углавном мануелне радње у описивању процеса гајења и прераде конопље, али и предмети који се користе у том процесу, као и они који настају као резултат описиваних радњи. Гестови имају и функцију упућивања на ванјезичку реалност, као и за маркирање ритма говора, означавања континуитета, сукцесивности, понављања описиваних радњи. Ипак, корпус анализиран у овом раду је мали, и може указати само на могуће тенденције у употреби невербалне комуникације у антрополошко-лингвистичким интервјуима. Већи број мултимодалних транскрипата на исту тему би могао потврдити

¹³ О граматичким категоријама пратећих речи иконичких гестова види више у: Nadar, Krauss 1999.

наведене типове употребљених гестова, али и специфичности у невербалном понашању сваке појединачне саговорнице. Такође, могуће је да коришћење гестова, њихова функција и фреквенција зависе од самог саговорника и његове виталности.

Питања која се намећу на основу теренских истраживања на тему гајења и прераде конопље тичу се како родних улога у овој активности, и последично знања (вербалног и невербалног) о њој, тако и улоге генерације којој припадају активни саговорници у истраживањима, али и они потенцијални. Треба имати у виду да је гајење и прерада конопље била женска активност, али да су на ову тему током теренских истраживања вођени разговори и са мушкарцима. С обзиром на то да је мултимодални корпус настао само на основу разговора са женама, и о повезаности вербалних и невербалних елемената наратива се говори само из перспективе учешћа жена у овим активностима, поставља се питање да ли у разговорима са мушкарцима осим вербалних елемената постоје и невербални елементи комуникације.

Гајење и прерада конопље је престала да буде активна пракса становника тимочких села по завршетку Другог светског рата (нпр. у неким селима зајечарске општине престало се са гајењем конопље већ педесетих година 20. века, док се у неким селима гајење конопље практиковало све до краја седамдесетих година 20. века (Марковић 1978: 189)). Данас се може говорити само о реконструкцији на основу сећања саговорница. Имајући у виду непрактиковање ове активности, може се претпоставити да нестајањем овог женског технолошког поступка нестаје и знање везано за њега, самим тим и термилошки систем. Сасвим је извесно да код потенцијалних саговорника млађих генерација, који немају знања везана за гајење и прераду конопље, изостаје не само термилошки систем већ и невербални елементи који би га у наративи илустровали. И док термилошке системе региструју дијалекатски речници, описи данас непостојећих активности и старих заната могу се наћи у етнографским изворима (у којима су често цртежима илустровани предмети и алати који се користе у те сврхе), невербални елементи који илуструју те активности и предмете остају заувек изгубљени, реалан изглед радњи може се само претпостављати.

Гестови употребљени за симулацију радњи везаних за гајење и прераду конопље, као и за илустрацију предмета, састоје се од покрета који би могли бити идентични и за симулацију и илустрацију радњи и предмета везаних и за друге активности и занате, а не само за гајење и прераду конопље, те би се ови покрети могли назвати и полисемичним гестовима. Сваки појединачни гест употребљен у наративу на ову конкретну тему, тек уз пратеће речи добијају јединствено значење. Значајно би било начинити мултимодалне корпусе наратива на неку другу тему која једнако садржи гестовни код, те поређењем мултимодалних корпуса наратива на различите теме говорити о полисемичности гестова и спецификавању значења геста у односу на пратећу реч. Такође, истраживањем гајења и прераде конопље у другим заједницама, које на плану језичког израза могу припадати различитим варијететима, и креирањем мултимодалних корпуса наратива могли би се начинити упоредиви корпуси невербалних елемената комуникације, те истраживати сличности, разлике и универзалије у невербалној комуникацији.

У фокусу теренских истраживања у оквиру којих је прикупљен видео-материјал није била невербална комуникација, али би у будућим теренским истраживањима интердисциплинарно усмереним требало усавршити методологију видео-бележења комуникације, како би добијени теренски материјал у потпуности био погодан за истраживања невербалне комуникације.

Литература

- Марковић 1978 – Загорка Марковић: Текстилна радиност у селима зајечарске општине, *Гласник Етнографског музеја* 42, 187–202.
- Панић Церовски 2012 – Наталија Панић Церовски: Пратећи невербални елементи у разговорном дискурсу у српским јавним медијима, *Зборник Матице српске за славистику* 82, 121–140.
- Сикимић 2012 – Биљана Сикимић: Тимски теренски рад Балканолошког института САНУ. Развој истраживачких циљева и метода, у: *Теренска истраживања – поетика сусрета* (ур. Милина Ивановић Баришић), Београд: Етнографски институт САНУ, 167–198.
- Ђирковић 2004 – Светлана Ђирковић: Мек љеб ко сунђур да једеш, у: *Избегличко Косово. Лицеум* 8 (ур. Биљана Сикимић), Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ у Крагујевцу, Универзитет у Крагујевцу, 85–108.
- Ђирковић 2007 – Светлана Ђирковић: Традиционална култура Влаха североисточне Србије, у: *Положај националних мањина у Србији* (ур. Војислав Становчић), Београд: Српска академија наука и уметности, 447–480.
- Ђирковић 2012 – Светлана Ђирковић: *Стереотип времена у дискурсу расељених лица са Косова и Метохије*, Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Ђирковић 2017 – Светлана Ђирковић: Лековито биље као елемент традицијске културе у околини Књажевца, у: *Гора божурова (биљни свет у традиционалној култури Словена)* (ур. Зоја Карановић), Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Удружење фолклориста Србије, 199–210.
- Bernardis, Caramelli 2007 – Paolo Bernardis, Nicolletta Caramelli: Semantic priming between words and iconic gestures, in: *Proceedings of the 2nd European Cognitive Science Society Conference* (eds. S. Vasniadou, D. Krayser, A. Protopapas), Delphi: Lawrence Erlbaum Associates, 614–619.
- Boersma 2001 – Paul Boersma: Praat, a system for doing phonetics by computer, *Glott International* 5(9/10), 341–345.
- Bressemer 2013 – Jana Bressemer: Transcription system for gestures, speech, prosody, postures, and gaze, in: *Body – Language – Communication. An Interactional Handbook on Multimodality in Human Interaction*, Vol. 1 (eds. Cornelia Müller, Alan Cienki, Ellen Fricke, Silva H. Ladewig, David McNeill, Sedinha Teßendorf), Berlin Boston: De Gruyter Mouton, 1037–1059.
- Ћirković 2008 – Svetlana Ćirković: Stvarnost kosovske enklave: autopercepcija tradicionalnog lečenja, u: *Savremena kultura Srba na Kosovu i Metohiji* (ur. Saša Nedeljković), Kruševac: Baštinik, 147–181.
- Ћirković 2018 – Svetlana Ćirković: Who’s afraid of the Big Bad Hemp? The contemporary village of Eastern Serbia, between tradition and media, in: *Between the Worlds: People, Spaces and Rituals* (eds. Magdalena Slavkova, Mila Maeva, Rachko Popov, Yelis Erolova), Sofia: Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum, Bulgarian Academy of Sciences (in print).
- Duncan 2013 – Susan Duncan: Transcribing gesture with speech, in: *Body – Language – Communication. An Interactional Handbook on Multimodality in Human Interaction*, Vol. 1 (eds. Cornelia Müller, Alan Cienki, Ellen Fricke, Silva H. Ladewig, David McNeill, Sedinha Teßendorf), Berlin Boston: De Gruyter Mouton, 1007–1014.
- Duncan, Rohlfing, Loehr 2013 – Susan Duncan, Katherina Rohlfing, Dan Loehr: Multimodal annotation tools, in: *Body – Language – Communication. An Interactional Handbook on Multimodality in Human Interaction*, Vol. 1 (eds. Cornelia Müller, Alan Cienki, Ellen Fricke, Silva H. Ladewig, David McNeill, Sedinha Teßendorf), Berlin Boston: De Gruyter Mouton, 1015–1022.
- Enfield 2013 – Nick J. Enfield: Doing fieldwork on the body, language, and communication, in: *Body – Language – Communication. An Interactional Handbook on Multimodality in Human Interaction*, Vol. 1 (eds. Cornelia Müller, Alan Cienki, Ellen Fricke, Silva H. Ladewig, David McNeill, Sedinha Teßendorf), Berlin Boston: De Gruyter Mouton, 974–981.
- Kendon 1972 – Adam Kendon: Some relationships between body motion and speech. Analysis of an example, in: *Studies in Dyadic Communication* (eds. Aaron Siegman and Benjamin Pope), Elmsford, NY: Pergamon Press, 177–216.

- Kendon 1980 – Adam Kendon: Gesticulation and Speech: Two aspects of the process of utterance, in: *Relationship of Verbal and Nonverbal Communication* (ed. Mary Ritchie Key), The Hague: Mouton, 207–227.
- Kendon 1981 – Adam Kendon: Introduction: Current issues in the study of “nonverbal communication”, in: *Nonverbal Communication, Interaction and Gesture* (ed. Adam Kendon), The Hague: Mouton, 1–53.
- Kendon 2000 – Adam Kendon, Language and gesture: unity or duality? in: *Language and gesture* (ed. David McNeill), Cambridge: Cambridge University Press, 47–63.
- Kendon 2013 – Adam Kendon: Exploring the utterance roles of visible bodily action. A personal account, in: *Body – Language – Communication. An Interactional Handbook on Multimodality in Human Interaction*, Vol. 1 (eds. Cornelia Müller, Alan Cienki, Ellen Fricke, Silva H. Ladewig, David McNeill, Sedinha Teßendorf), Berlin Boston: De Gruyter Mouton, 7–28.
- Hadar, Krauss 1999 – Uri Hadar, Robert K. Krauss: Iconic gestures: the grammatical categories of lexical affiliates, *Journal of Neurolinguistics* 12, 1–12.
- Lin 2017 – Yen-Liang Lin: Co-occurrence of speech and gestures: A multimodal corpus linguistic approach to intercultural interaction, *Journal of Pragmatics* 117, 155–167.
- Louwerse, Bangerter 2005 – Max. M. Louwerse, Adrian Bangerter: Focusing attention with deictic gestures and linguistic expressions, in: *The Annual Conference of the Cognitive Science Society* (eds. B. G. Bara, L. Barsalou, M. Mucciarelli), Stresa: Erlbaum, 1331–1336.
- Norris 2013 – Sigrid Norris: Multimodal (inter)action analysis: An integrative methodology, in: *Body – Language – Communication. An Interactional Handbook on Multimodality in Human Interaction*, Vol. 1 (eds. Cornelia Müller, Alan Cienki, Ellen Fricke, Silva H. Ladewig, David McNeill, Sedinha Teßendorf), Berlin Boston: De Gruyter Mouton, 275–286.
- Mandić 2011 – Mirjana Mandić: Turn-talking at the age of one: A longitudinal case study, in: *Studying interaction in different contexts: A qualitative view* (eds. Aleksandar Baucal, Francesco Arcidiacono, Nevena Buđevac), Belgrade: Institute for Psychology, 187–231.
- McNeill 1992 – David McNeil: *Hand and Mind*, Chicago: Chicago University Press.
- McNeill 2005 – David McNeil: *Gesture and Thought*, Chicago: Chicago University Press.
- McNeill 2013 – David McNeill: Gesture as a window onto mind and brain, and the relationship to linguistic relativity and ontogenesis, in: *Body – Language – Communication. An Interactional Handbook on Multimodality in Human Interaction*, Vol. 1 (eds. Cornelia Müller, Alan Cienki, Ellen Fricke, Silva H. Ladewig, David McNeill, Sedinha Teßendorf), Berlin Boston: De Gruyter Mouton, 28–54.
- Mondada 2007 – Lorenza Mondada: Commentary: transcript variation and the indexicality of transcribing practices, *Discourse Studies* 9(6), 809–821.
- Mondada 2013 – Lorenza Mondada: Video as a tool in social sciences, in: *Body – Language – Communication. An Interactional Handbook on Multimodality in Human Interaction*, Vol. 1 (eds. Cornelia Müller, Alan Cienki, Ellen Fricke, Silva H. Ladewig, David McNeill, Sedinha Teßendorf), Berlin Boston: De Gruyter Mouton, 982–992.
- Moskovljević Popović, Polovina 2015 – Jasmina Moskovljević Popović, Vesna Polovina: Rani pragmatiski razvoj – tipologija komunikativnih akata kod jednoipogodišnjaka, *Primenjena lingvistika* 16, 231–244.
- Müller 2013a – Cornelia Müller: Introduction in: *Body – Language – Communication. An Interactional Handbook on Multimodality in Human Interaction*, Vol. 1 (eds. Cornelia Müller, Alan Cienki, Ellen Fricke, Silva H. Ladewig, David McNeill, Sedinha Teßendorf), Berlin Boston: De Gruyter Mouton, 1–6.
- Müller 2013b – Cornelia Müller: Gestures as a medium of expression: the linguistic potential of gestures, in: *Body – Language – Communication. An Interactional Handbook on Multimodality in Human Interaction* (eds. Cornelia Müller, Alan Cienki, Ellen Fricke, Silva H. Ladewig, David McNeill, Sedinha Teßendorf), Berlin Boston: De Gruyter Mouton, 55–81.
- Panić Cerovski 2017 – Natalija Panić Cerovski: *Verbalna i neverbalna komunikacija*, Beograd: Filološki fakultet u Beogradu.
- Polovina, Panić 2010 – Vesna Polovina, Natalija Panić: Problem lingvističke klasifikacije neverbalnih elemenata u komunikaciji, *Anali Filološkog fakulteta* 22, 215–231.

Sikimić 2008 – Biljana Sikimić, Crkvine severnog Kosova 2001: u traganju za istraživačkom metodom, u: *Savremena kultura Srba na Kosovu i Metohiji* (ur. Saša Nedeljković), Kruševac: Baštinik, 131–146.

Spets 2016 – Heidi Spets: *Connecting iconic gestures with unites of speech*, Bachelor's seminar and thesis, English philology, Faculty of Humanities University of Oulu.

Yasui 2013 – Eiko Yasui: Collaborative idea construction: Repetition of gestures and talk in joint brainstorming, *Journal of Pragmatics* 46, 157–172.

Svetlana Ćirković

Non-verbal communication in an anthropological-linguistic interview: analysis of multimodal transcripts of narratives on the cultivation and processing of hemp

This work was based on material collected during anthropological and linguistic research in settlements in the Timok Valley as part of a project entitled Protecting the Intangible Cultural Heritage of the Torlak Vernacular. Although the primary goal of the project was to document language and traditional culture, the use of video cameras in field interviews provided opportunities for research into non-verbal communication. For the purposes of this paper, a small multimodal corpus of narratives on the topic of the cultivation and processing of hemp was created. Besides the literally transcribed verbal elements of the narratives, the corpus also contains non-verbal elements – gestures, inseparably linked to verbal elements (lexical affiliates). Analysis of gestures and the accompanying verbal parts of the conversation aims to show that, iconic gestures are mostly used to simulate the actions described or illustrate the objects used in them and the resulting products, while deictic gestures are used to indicate spatial relations and illustrate the form and size of an object. Deictic gestures often appear together with iconic gestures, but the lexical affiliates are deictics (usually demonstrative pronouns). The beat is used to dynamize narration. By bridging the gestures within a single gesture unit, successiveness is emphasized, as well as the dynamics of the action as a whole. The paper also discusses the connection of gestures and the type and grammatical categories of the lexical affiliates.

Key words: non-verbal communication, multimodal transcripts, gesture, lexicale affiliate, hemp